

ни, як і більшості країн ЄС, формується під впливом тенденцій, властивих для суспільства із звуженим відтворенням населення: скорочення чисельності населення у працездатному віці та зростання частки старших вікових груп у його структурі, продовження періоду трудового життя, реалізація політики активного старіння населення, використання навичок та досвіду працівників старшого віку, визначені пріоритетними напрямками Європейської стратегії зайнятості (1997), мають знайти практичне втілення й в Україні.

Інтерпретація результатів щодо змін чисельності працівників, які зайняті у невідповідних умовах, отримують пільги та компенсації й мають право на пільгову пенсію на практиці може означати, що умови праці жінок покращуються швидше, аніж умови праці чоловіків і до певної міри вказувати на існування проблеми гендерної нерівності. Водночас більш низька частка жінок у структурі працівників, які мають право на пенсію на пільгових умовах вказує на те, що жінки, зайняті у невідповідних умовах праці, меншою мірою залучені до роботи на посадах, що дають право на пільгову пенсію. Втім, висновок щодо загального поліпшення умов праці, зроблений на підставі позитивної динаміки проаналізованих статистичних показників, може не відповідати реальному стану справ, оскільки встановлення факту відхилення умов праці від нормативних, а також виникнення пов'язаних з цим прав

на отримання пільг і компенсацій та пенсії на пільгових умовах, встановлюється на підставі проведення атестації профспілок України, свідчить про існування численних порушень прав працівників [1].

1. *Марушенко Т.* Пільгове пенсійне забезпечення працівників, зайнятих на роботах із шкідливими та важкими умовами праці: реалії робочих місць, практика проведення якої, за інформацією Федерації сьогодні. – *Електронний ресурс*. – Режим доступу: <http://www.fpsu.org.ua/news/ukraine-world/20090805-002/>

2. *Сорокин П.* Социальная и культурная динамика / Пер. с англ. В. В. Сапова. – СПб.: Изд-во Русского Христианского гуманитарного Института, 2000. – 1054 с.

2. *Сорокин П.* Человек. Цивилизация. Общество / Общ.ред. и сост. предисл. А. Ю. Согомонов / Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.

3. *Тарасенко В. І.* Інституціональний підхід у структурній соціології // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Трансформація соціальних інститутів та інституціональної структури суспільства: наукові доповіді та повідомлення III Всеукраїнської соціологічної конференції. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2003. – С. 54–58.

4. *Шкаратан О. І., Ильин В. И.* Социальная стратификация России восточной Европы: Сравнительный анализ. – М.: ГУ ВШЭ, 2006. – 468 с.

The article is devoted to the analysis of the basic indicators of labour market Ukraine at the context of gender equality. The basic problems and directions of maintenance of gender equality are defined at realisation of the labour rights of workers in sphere of employment, a wages, education and professional training, improvement of professional skill, a provision of pensions and working conditions.

Романюк Д. М.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СТРАТИФІКАЦІЯ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ТА КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ

Стаття присвячена аналізу основних концепцій соціально-економічної стратифікації суспільства та проблем нерівності населення. Обґрунтовано критерії формування соціально-економічної структури суспільства.

Ключові слова: соціально-економічна стратифікація, соціальна нерівність, економічна стратифікація, стратифікаційна структура суспільства.

I. Вступ. Проблема соціальної нерівності є однією з тих, які людство називає «вічними». Вивченням природи та причин нерівності у суспільстві займалися ще філософи стародав-

ньої Греції. Але перші найбільш ґрунтовні теорії з цього питання належать К. Марксу та М. Веберу [2, 148].

Ідеї, розвинуті ними, досі широко використовуються у науці, хоча тільки зрідка без певних модифікацій.

II. Постановка завдання. У найбільш узагальненому визначенні під соціальною стратифікацією слід розуміти процес відтворення більш чи менш однорідних сукупностей індивідів (класів, груп), які згідно з теоріями західноєвропейських та американських соціологів, утворюють ієрархічну, таку, що має «верх» і «низ» структуру суспільства [8, 56].

На Заході соціальну стратифікацію часто ототожнюють із соціальною нерівністю та виділяють у ній дві основні риси. Перша пов'язана з диференціацією населення в ієрархічно оформлені групи, тобто вищі і нижчі верстви (класи). Друга полягає у нерівному розподілі соціокультурних благ та цінностей, перелік яких дуже широкий [1, 25].

Концепції стратифікації, на відміну від марксистської ідеї класів і побудови безкласового суспільства, розглядають нерівність як природний стан суспільства. Тому страти не тільки розрізняються за своїми критеріями, а й розміщуються у чіткій системі підпорядкування одних верств іншим, привілейованого становища вищих і підлеглого становища нижчих. У дозвоній формі допускається навіть ідея деяких соціальних суперечностей, які нейтралізуються можливостями соціальної мобільності вертикального типу, тобто передбачається, що окремі люди можуть переходити з нижчих верств у вищі й навпаки.

III. Результати. Якщо перші дослідники проблем стратифікації спирались переважно на один основний критерій для виділення соціальних страт у суспільстві (одномірною стратифікація), то пізніше більш популярною та загально визнаною стала багатомірна стратифікація (в основу поділу на страти покладено низку або цілу систему критеріїв).

Теорії одномірної стратифікації базуються на виділенні одного основного критерію, який вважається найбільш впливовим у відносинах розподілу в суспільстві. Так, підхід К. Маркса є прикладом застосування економічного критерію як базисного для стратифікації суспільства.

Більшість праць Маркса стосуються стратифікації, і насамперед класу, хоча він так і не дав систематичного визначення поняття «клас». На думку Маркса, клас – це група людей, що перебувають в однаковому відношенні до засобів виробництва – засобів, якими вони заробляють на життя. За Марксом, класи виникають і ведуть боротьбу на основі різного становища та різних ролей, що виконуються індивідами у виробничій структурі суспільства. Іншими словами, найбільш загальною основою утворення класів є суспільний поділ праці [4, 38].

Марксове розуміння класу спрямовує нашу увагу на об'єктивно структуровані економічні нерівності в суспільстві. Належність до класу базується не на тому, що людина думає про свою позицію, а на об'єктивних умовах, які

дозволяють одним мати більший доступ до матеріальних винагород, ніж іншим. Важливим моментом є й об'єктивність існування класів, незалежно від того, усвідомлюють це самі члени класу чи ні. Поняття об'єктивності існування класів є особливою рисою підходу Маркса до вивчення стратифікації [4, 52].

Також відомі теорії одномірної стратифікації, де в основу покладено професійну ієрархію, організації (відносини між організаторами виробництва та тими, кого організовують), відносини влади (Райт Міллс) [10, 58].

Один із найбільш впливових підходів стратифікації середини ХХ ст. базується на професійній диференціації як основному структуруючому факторі. Вважалося, що саме професійна соціалізація відіграє провідну роль у формуванні особистості й структури суспільства. Важливе значення мають проблеми статусу професії. Набуття професії є одним з основних елементів соціалізації особистості, тобто включення її в систему існуючих суспільних відносин.

Досить поширеною є класифікація професій на основі «соціально-економічного індексу». На його основі було виділено 17 професійних груп у п'ять страт, які різняться за характером праці та рівнем кваліфікації:

1. Вища верства працівників нефізичної праці, куди входять
    - керівники й торговельні працівники (поза роздрібною торгівлею);
    - фахівці (наймані та самостійні).
  2. Нижча верства працівників нефізичної праці, куди входять:
    - власники;
    - клерки;
    - торговельні працівники (роздрібною торгівлі).
  3. Вища верства працівників фізичної праці, куди входять:
    - кваліфіковані робітники промисловості;
    - кваліфіковані робітники будівництва;
    - кваліфіковані робітники інших галузей.
  4. Нижча верства працівників фізичної праці, куди входять:
    - верстатники;
    - працівники обслуговування;
    - некваліфіковані робітники.
  5. Фермери й сільськогосподарські робітники (фермерські працівники) [3, 109].
- Досить відомим напрямом одномірної стратифікації є психологічні трактування со-

ціальної структури, що базуються на застосуванні суб'єктивних критеріїв стратифікації. Головний критерій тут – престиж, що втілений у певній колективній думці про високе та низьке становище індивідів або груп. Такий підхід є чисто соціологічним, крім того, постає проблема вимірювання та оцінки реальної структури населення.

Сучасні теорії класів і стратифікації ґрунтуються на множинних критеріях, спираючись переважно на традицію, що йде від Макса Вебера. Але стимулом для поширення багатомірної стратифікації послужили й праці П. А. Сорокіна, який одним із перших представив ґрунтовний аналіз проблеми соціальної нерівності та стратифікації. Саме його дослідження у цій сфері стали базовими для сучасних дослідників даної проблеми. Явище соціальної стратифікації він характеризує як диференціацію деякої даної сукупності людей (населення) на класи в ієрархічному ранзі. «Вона знаходить вираження в сутності вищих і нижчих класів, у нерівномірному розподілі прав і привілеїв, відповідальності й обов'язку, наявності чи відсутності соціальних цінностей, влади і впливу серед членів того чи іншого співтовариства» [7; 326].

Соціальна стратифікація згідно з П. Сорокіним, є постійною характеристикою будь-якої організованої соціальної групи. Змінюючись за формою, соціальна стратифікація існувала в усіх суспільствах і продовжує існувати в науці та мистецтві, політиці та менеджменті, банді злочинців і демократіях «соціальних зрівнювачів» – скрізь, де існує будь-яка організована соціальна група. При цьому, однак, вона відрізняється якісно та кількісно. Кількісний аспект соціальної стратифікації в її основних формах включає її висоту та профіль «соціальної споруди» (відстань від його основи до вершини, крутизну та пологість схилів соціальної піраміди тощо). Предметом соціального аналізу є внутрішня структура соціального конусу, його цілісність, внутрішня організація.

Отже, Сорокін розглядає соціальну стратифікацію як багатоаспектне явище, яке має різноманітні конкретні форми (економічна, політична, професійна диференціація) [6, 129].

1. Економічна стратифікація, за Сорокіним, передбачає наявність економічного розшарування всередині суспільства, незалежно від того, який державний устрій воно представляє. Причому тут він відзначає загальне пра-

вило переплетення різних форм соціальної стратифікації, тобто коли людина, яка за одним із параметрів належить до певного шару суспільства, як правило, належить до того самого шару і за іншими параметрами.

2. Політична стратифікація передбачає існування ієрархічно підпорядкованих груп за ознакою авторитету, престижу в даному суспільстві. При цьому відзначається відсутність будь-якої постійної тенденції у змінах політичної стратифікації у часі й просторі, а також більш різкий характер змін порівняно із економічною стратифікацією.

3. Під професійною стратифікацією мається на увазі градація професій (та їх носіїв) за престижністю, наявністю відносин підлеглості у межах однієї професійної групи. Професійна стратифікація, таким чином, виявляється у двох основних формах: у формі ієрархії основних професійних груп і у формі стратифікації всередині кожного професійного класу.

Фундамент міжпрофесійної стратифікації, за Сорокіним, становлять дві основні умови: 1) важливість заняття (професії) для виживання і функціонування групи в цілому; 2) рівень інтелекту, необхідний для успішного виконання професійних обов'язків. Отже, рівень професійності тієї чи іншої роботи визначається: наявністю необхідності здійснення функцій організації і контролю та відповідного рівня інтелекту, необхідного для її виконання; ступенем привілейованості групи та рангом, що вона займає в міжнародній ієрархії.

Запропонована Сорокіним узагальнена схема стратифікації всередині професійних груп відповідає багатьом сучасним стратифікаційним підходам, поділяючи членів кожної професійної групи на три основних шари: підприємців, що економічно незалежні у своїй діяльності, яка полягає в організації та контролі своєї «справи» і своїх службовців; службовців вищої категорії (директори, менеджери, головні інженери, члени ради директорів корпорації» т. ін.), які продають свою працю й одержують за це заробітну плату і чия професійна функція полягає не у фізичній, а в інтелектуальній праці; найманих робітників, що, так само як і службовці високого рангу, продають свою працю, але дешевше, будучи в основному робітниками фізичної праці [7, 384].

Уникаючи терміну «клас», Сорокін називає подібні соціальні утворення «кумулятивними групами», характеризуючи їх як тилові для да-

ного часу, узгоджені всередині, але протиставлені іншим подібним групам; крім того, вони відіграють велику роль у суспільних подіях.

Подібне трактування класу як складного соціального утворення, що має багаторівневу структуру, формується на основі нерівномірно розподілених структурних ресурсів у суспільстві і здатне своїми діями змінювати суспільство, найчастіше використовується сучасними дослідниками у проблемах соціальної стратифікації. При визначенні стратифікаційної структури суспільства максимально враховуються всі аспекти суспільного життя.

Також, гідним уваги є набір критеріїв стратифікації для різних вимірів суспільного життя, а саме:

1. Економічні аспекти:

- професійний статус;
- рівень доходу;
- добробут.

2. Аспекти взаємодії:

- особистий престиж;
- коло спілкування;
- соціалізація.

3. Політичні аспекти:

- влада;
- ціннісні орієнтації;
- мобільність.

Відомі американські соціологи К. Сваластога, О. Данкен, Д. Граскі розробили близькі типології підстав класових стратифікацій, що існують у сучасних суспільствах. Їхній аналіз і узагальнення дозволяють виділити такі системи цінностей, здатні утворювати підстави для формування класових позицій у сучасному суспільстві:

1. Економічна підстава, фактори власності й експлуатації. Визначає класи експлуатуючих та тих, кого експлуатують, власників та невластників землі, підприємств, професійної практики, бізнесу, ліквідного майна, людських ресурсів і робочої сили.

2. Організаційно-політична підстава. Надає змогу виділити класи за ознакою наділеності та ненаділеності владою в суспільстві, соціальних спільнотах і організаціях, партіях, також за фактором політичного лідерства.

3. Підстава зайнятості. Виділяє класи за ознакою участі в поділі суспільної праці, характеру зайнятості.

4. Культурно-символічна підстава. Виділяє класи за практиками споживання, життєвому стилю, престижу, репутації, етнічній та релігійній «чистоті».

5. Соціальна підстава. Обґрунтовує виділення класів по рівню доступу до високостатусних соціальних позицій (членством у суспільних об'єднаннях, асоціаціях та клубах).

6. Громадянська підстава. Визначає класи за громадянськими, політичними, соціальними, економічними правами.

7. Особистісна підстава, «людський капітал». Розділяє класи за уміннями, спеціальними знаннями, досвідом і навичками роботи, формальною освітою і знаннями [5, 54-55].

Російський науковець О. І. Шкаратан пропонує відмову від сприйняття соціальної нерівності як небажаного зла й науковий аналіз реальних відносин між соціальними групами, вивчення причин та умов їхнього існування, органічності й користі для суспільного розвитку [9, 228].

При цьому він виділяє шість видів ресурсів, на основі яких формується та відтворюється нерівність:

• економічні ресурси (володіння землею, підприємствами, робочою силою і т. ін.);

• політичні (влада в суспільстві, на робочому місці і т. ін.);

• соціальні (доступ до високоякісних соціальних мереж, соціальних зв'язків, асоціацій та клубів);

• престижні («добра репутація», слава, повага та приниження, етнічна та релігійна чистота);

• людські ресурси (людський капітал) – майстерність, компетентність, навчання на роботі, досвід, формальна освіта, знання;

• культурні ресурси (культурний капітал) – практика споживання, притаманна людям з високим суспільним статусом, «добрі манери», привілейований спосіб життя [9, 176].

IV. Висновки. Результат аналізу концепцій соціально-економічної стратифікації показує, що нерівність населення притаманна будь-якому суспільству. Вона проявляє себе через існування класів, страт, привілейованих та обділених груп. Підсумовуючи вищевикладений матеріал, можна зробити висновок, що науковці, які протягом тривалого часу досліджували проблеми стратифікації, в основному, виділяють певний ряд факторів, які зумовлюють процеси стратифікації, а саме: економічний (економічне розшарування всередині самого суспільства), політичний (існування ієрархічно підпорядкованих груп за ознакою авторитету чи престижу) та професійний ряд факторів (градація

професій за престижністю, наявністю відносин підлеглості тощо).

1. Капитонов Э. А. Социология XX века. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. - 186 с.

2. Вебер М. Основные понятия стратификации // Социологические исследования. - 1994. - № 5. - С. 147-156.

3. Радаев В. В., Шкартан О. И. Социальная стратификация. - М.: Наука, 1995. - 364 с.

4. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии. Принципы коммунизма. - М.: Прогресс, 1979. - 96 с.

5. Смешанное общество. Российский вариант / Л. В. Никифоров (отв. ред.); РАН, Институт экономики. - М.: Наука, 1999. - 328 с.

The article is devoted the analysis of basic indicators of labour-market Ukraine in the context of gender equality. Certainly basic problems and directions of providing of gender equality are during realization of labour rights for workers in the field of employment, pay, education and professional preparation, in-plant, pension providing and terms of labour training.

УДК 331.109.74(477.8)

Михайлюк А. В.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ: СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ ТА СТРАТЕГІЯ

У статті проаналізовано розвиток трудового потенціалу в регіональному аспекті, оскільки дана проблема є найменш досліджена з погляду оцінки науково-методичної бази вимірювання кількісних і якісних характеристик трудового потенціалу.

Ключові слова: *трудоий потенціал, трудові ресурси, розвиток трудового потенціалу, демографічна політика, стратегія розвитку трудового потенціалу.*

I. Вступ. Поглиблення знань про місце і роль людини в процесі виробництва, орієнтація економіки на якісні параметри економічного зростання і викликані цими процесами зміни в системі використання живої праці призвели до появи і широкого застосування категорії “трудоий потенціал”. Соціально-демографічна категорія “трудоий потенціал” виникла на базі і в доповнення до таких традиційних понять, як “робоча сила”, “трудоий ресурси”, “сукупний працівник” тощо. Офіційного визначення трудового потенціалу набув, починаючи з Указу Президента України „Про основні напрямки розвитку трудового потенціалу в Україні до 2010”, де сказано, що трудоий потенціал – це сукупна чисельність громадян працездатного віку, які за певних ознак (стан здоров’я, психологічні особливості, освітній, фаховий та інтелектуальні рівні, соціально-етнічний менталітет) здатні та мають намір проводити трудову діяльність [1]. Проте багато вчених зазначають,

що трудоий потенціал насамперед – це максимально можлива здатність до праці, якою володіє суспільство на даному етапі розвитку та результативна узагальнююча характеристика, що відображає явища та процеси, пов’язані прямо або опосередковано з головною сферою життєдіяльності членів суспільства – працею.

Починаючи з 1993 року населення України скорочується. Зменшення населення країни протягом XX століття спостерігається вже четвертий раз. Але на відміну від попередніх періодів, коли такі втрати були обумовлені найгострішими соціальними потрясіннями – першою світовою та громадянськими війнами, голодомором та репресіями 30-х років, другою світовою війною, в наш час воно було цілком очікуваним. Кризові явища періоду реформ лише прискорили реалізацію давніх прогнозів демографів.

II. Постановка завдання. Важливість розвитку трудового потенціалу у регіональному аспекті обумовлена двома обставинами. По-перше, через значні регіональні розбіжності в режимах відтворення населення показники по країні в цілому мають частково фіктивний характер. По-друге, внесок окремих територій у відтворення населення й формування трудового потенціалу в державі суттєво різняться. Катастрофічна демографічна ситуація в Україні та її регіонах, відсутність дієвої регіональної демографічної та соціальної політики зумовили необхідність комплексного дослідження